

HOLM SUNDHAUSSEN

A délkelet-európai kisebbségek migrációs veszteségei a 20. században

A migrációnak sokféle oka lehet. Kiválthatják ökológiai katasztrófák, szociális vagy gazdasági válsághelyzetek, vallási és politikai feszültségek, háborús hatások vagy etnonacionális differenciációs folyamatok. A következőkben az utolsó variánsról, azaz a nemzeti államok kialakulása óta tapasztalható etnikailag vagy nemzetileg motivált migrációról lesz szó. A migráció fogalmát a legszélesebb értelemben fogjuk fel.¹ Magában foglalja mind a menekülthullámokat, mind pedig az áttelepítéseket, az elűzetést és a népességcserét. Extrém esetet képvisel az etnocídium, amely a legszorosabb kapcsolatban áll a menekültmozgalmakkal és az exterminációval, ezektől nem is lehet egyértelműen elválasztani. Ebben az értelemben a migrációs hullámok az idegenellenesség egy speciális formájának a következményei, amelyek nem olyan személyek és csoportok ellen irányulnak, akik, illetve amelyek csupán rövid idő óta élnek új társadalmi környezetben, hanem az állandó szomszédok ellen. Ebben nem az a döntő, hogy a szomszédok tradicionális idegenségüket sohasem győzték le, vagy hogy a modernizációs folyamatok következtében már bizalom alakult ki közöttük, és csupán célzott kirekesztő stratégiák segítségével idegenedtek el ismét (mint például a multikulturális társadalmak tagjai az egykori Jugoszlávia számos városi gócpontjában).

A kirekesztési stratégiák közül a nemzetérválást és a nacionalizmust kell az első helyen megemlíteni, amelyek mindig egyet jelentenek az elhatárolódással és a kirekesztéssel, mivel a sajátok az idegentől való megkülönböztetése és kontinuum dichotómia nélkül nem létezik nemzet. Ahol a nemzetet eredetmítoszok segítségével definiálják (ahogy például Németországban és Délkelet-Európában), a kirekesztés különösen radikális formát ölt. Az így felfogott nemzet egy zárt társadalomhoz hasonlít, amelybe senki sem léphet be, illetve amelyből senki sem léphet ki, mivel a származást sem megválasztani, sem pedig elutasítani nem lehet. Kiemelkedő produktuma a vérszerinti nemzetfelfogásnak a „valódiság” követelménye az etnikailag kevert területeken: bizonyos népcsoportok tagjai a konkurens etnikumok véleménye szerint nem azok, amik lenni szeretnének, hanem azok, amit (a vélt vagy feltételezett eredetnek megfelelően) „valódi”-nak tartanak. Az idegen definícióval szemben áll a saját, illetve öndefiníció. Például egy macedón - a nézőponttól függően - „valódi” iszlamizált szerb vagy horvát. Egy koszovói albán „valódi”, albanizált, az iszlámhoz konvertált szerb, egy szerb - Horvátországban az ortodoxiára áttért vagy konverzióra kényszerített horvát, egy bulgáriai török iszlamizált és törökösített bolgár stb.² A „valódiság”-nak tulajdonképpen nincs határa.

Dél-Európa számos régiójának etnikai térképe ezért teljesen eltérő, aszerint, hogy vajon az adott népesség öndefinícióját vagy nemzeti ellenlábasi idegenmeghatározását veszi alapul. Különösen szembetűnő ez a macedónok esetében. Más régiókról (például Koszovó, Thrákia, Dobrudzsa) is hasonló térképgyűjteményeket lehetne összeállítani.³

Ahogy mondani szokták: a vérségi kapcsolatokat senki sem hagyhatja figyelmen kívül. Mindenki marad, ami valójában és eredetileg volt, még akkor is, ha „hamis” a nemzettudata. A nacionalisták szemében a „hamis nemzettudat” vétség a „természetes” vagy „isten rend”-del szemben, és ezt minden eszközzel korrigálni kell.

A nemzetek kialakulásával, amikor a képzelt eredet- és vérségi kapcsolat, továbbá a nemzetállami elv megvalósult, illetve a régiókban az önmeghatározásra való jog érvényesült, olyan extrém, etnikailag kevert helyzet alakult ki, amely a többé-kevésbé kikényszerített vándorlási hullámok évszázados folyamatát indította el. A „nemzet állam” - ideális esetben a nemzeti csoport minden tagját egységes politikai szerkezetbe olvasztja, de a rajta kívül

állókat nem.⁴ A 19. századi német nacionalizmus vezéralakjainak egyike, Paul de Lagarde a következőket jelentette ki 1855-ben: „Kétségtelenül nem megengedhető, hogy valamely nemzetben belül egy másik nemzet fennmaradjon, s valóban ajánlatos azoktól, akik valamilyen dekompozíciót elősegítettek, megszabadulni; minden népnek jogában áll, hogy területét maga birtokolja, és magáért éljen, nem pedig idegenekért.”⁵ A hamis nemzettudatú népcsoportokat fenyegette ezért az emigráció, a menekülés, az áttelepítés, az elűzés - és utolsó érvként - a népgyilkosság.⁶

Az alábbi fejtegetések a történelmi Magyarországnak arra a részére koncentrálnak, amelyek a trianoni békével a jugoszláv és a román államhoz kerültek, továbbá az egykori Oszmán Birodalom európai provinciáira. Euró

pában sehol sem jutott a múlt század közepén - amikor a nemzettéválási folyamatok megindultak - az etnikai és vallási polimorfia olyan erősen kifejezésre, mint a kontinensnek ebben a részében. Délkelet-Európában Nyugat és Közép-Európával ellentétben az állandó migrációs hullámok miatt az etnikai települtség határai a közelmúltig nem konszolidálódhattak. Ennek a Balkán területén zajló premodern migrációnak az elnevezésére alkotta meg Yovan Cvijic szerb antropogeográfus a görögből kölcsönzött szóval a „metanasztikus mozgás” fogalmát.⁷ Ennek az egy évszázadig tartó fluktuációnak az eredménye az említett területek rendkívüli sokszínűsége. A Duna-Balkán régió etnográfiai térképe századunk eleje óta egy színes foltokból álló szőnyegre hasonlít (hogya csupán a mindenkorai népesség önmeghatározását vesszük figyelembe). Ez az öndefiníció az utolsó évtizedek folyamán (a nemzeti államok, illetve az állítólagosan nemzeti államok kialakulása után) érzékelhetően egyszerűsödik, de helyenként még mindig elég komplikált (gondoljunk a horvátországi részekre, Bosznia-Hercegovinára, a Vajdaságra, Erdélyre, Macedóniára, Délkelet- és Északkelet-Bulgáriára). Részben a „valódiság szükségszerűsége”, részben pedig az etnikai mimikri következtében egyes népcsoportokról mind a mai napig nem döntötték el, hogy vajon önálló etnikumot képeznek-e (illetve akarnak-e képezni), vagy egy másik etnikumhoz tartoznak, s ha igen: melyikhez?⁸

A közép-európai (német) nemzetfelfogás átvétele (a nemzet mint vérközösség) és a francia nemzetértelmezéssel való kombinálása (egy nemzet-egy állam, egy állam-egy nemzet) a délkelet-európai speciális feltételek között szükségszerűen az etnikai tisztogatások láncolatát váltotta ki, mert az ifjú nemzetállamban az elit mindenütt arra törekedett, hogy fajilag nem kevert, nemzetileg és vallásilag tiszta államot hozzon létre.⁹

Erre az etnikai sokszínűség és a nemzeti állam szükségszerűségé közötti diszkrépanciára két reakció lehetséges: 1. az államhatárok az etnikai településviszonyokhoz idomulnak, 2. az etnikai településviszonyok alkalmazkodnak az államhatárokhoz. Mindkét viselkedésminta gyakran kézről-kézre jár, érvényesülnek és kölcsönösséget feltételeznek. Az első variáns egyet jelent az állam szétesésével és az állami szétforgácsolódással. Ennek a mintának megfelelően estek szét, illetve darabolták fel a hagyományosan soknemzetiségű államokat. Ez éppúgy érvényes a történelmi Magyarországra, illetve a Habsburg-monarchiára és az Oszmán Birodalomra, mint Nagy-Macedóniára, a kétetnikumú Ciprusra, a soknemzetiségű Jugoszláviára és mindenekelőtt Délkelet-Európa legújabb soknemzetiségű államára, Bosznia-Hercegovinára. A második variáns (az etnikai településviszonyok alkalmazkodása a fennálló államhatárokhoz) megegyezik a „homogenizációs eszközök” széles palettájával: a kényszerasszimilációtól a népességcserén és az elűzésen át az etnocídiumig. Ehhez a kontextushoz tartoznak a magyarosítási, szerbesítési, horvátosítási, bolgárosítási, románosítási, görögösítési és albánosítási törekvések, amelyek különböző intenzitásban és megnyilvánulási formákban (a kulturális, gazdasági alkalmazkodásra való nyomástól a kényszerkeresztelésig és a kényszerű névcseréig)¹⁰ a múlt század második felétől bevett gyakorlatnak számítottak. Ide tartoznak az etnonacionális migrációs hullámok is a fenti értelemben.

Számos módszertani oka van annak, hogy ennek a migrációnak az arányát nem tudjuk megbízhatóan, számszerűen meghatározni, mivel a menekülők és elűzöttek pontos statisztikai adatai csak kivételes esetekben vannak meg. A rendelkezésre álló demográfiai adatok kiértékelésével Marvin Jackson amerikai gazdaságtörténész megkísérelte, hogy legalább megközelítően kiszámítsa négy ország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária és Görögország etnikai kisebbségeinek migrációs mérlegét az 1912-től 1970-ig terjedő időszakban.¹¹ A megoldásra váró problémákról Jackson így írt: „Normális körülmények között az etnikai csoportok részaránya egy ország lakosságán belül a következőktől függ: 1. az egyes csoportok természetes szaporulatától, 2. az egyes csoportok részvételétől a nemzetközi migrációban, 3. az asszimilációtól, azaz az egyes csoportoknak a másikba való beolvadásától. Problémát jelent, hogy a népszámlálásokban és más létfonosságú statisztikákban, beleértve a migrációt is, miként jelenik meg a nemzetiségi hovatartozás. A bejegyzés nemcsak a nemzetiségi hovatartozás meghatározásán múlik, hanem azon is, hogyan alkalmazzák a meghatározásokat azok, akik a népszámlálásokat végzik, valamint feldolgozzák és közzéteszik az adatokat. Minden népszámlálásnak megvannak az ellentmondásai. A népszámlálás adatainak felkutatásában az jelentette az egyik fő problémát, hogy könnyen hozzáférhető, etnikai csoportokat megjelenítő, alapvető statisztikát találjunk. Az országok közötti népmozgás adatai alig-alig hozzáférhetőek annak a négy országnak az esetében, amelyekkel foglalkozom. Gyakran más országok adatait próbáltam meg felhasználni mind a nemzetközi migrációra, mind pedig a népszámlálás adataira vonatkozóan.”¹²

A migrációk végeredménye¹³ a négy országban Jackson számításai szerint elérte a 7,4 millió főt.¹⁴ Ehhez jött további 92.5 000 személy, akik esetében nem dönthető el, hogy vajon asszimilálódtak vagy szintén emigráltak.¹⁵ Még egyszer hangsúlyozni kell, hogy ezekben a számításokban csak a nemzeti kisebbséghez tartozókat vette figyelembe. Továbbá csak a négy tárgyalt ország közötti népmozgásokat (például Görögország és Bulgária között, Románia és Bulgária vagy Jugoszlávia és Bulgária között). Ezek összegében a mindenkor emigránsok duplán benne foglaltatnak, mivel a statisztikákban egyedként és célország szerint egyaránt szerepelnek. Az ilyen duplán szereplő adatok aránya azonban viszonylag kicsi, mert a menekülés és az extermináció fő hullámai túlhaladnak a négy balkáni ország határain (mindenekelőtt Törökországba és Közép-Európába irányultak). Hozzászámítunk az eddigiekhez minden egyes olyan személyt, akik bár nem minősülnek etnikai kisebbségnek (tulajdonképpen ideiglenes kisebbségnek tekinthetők), de hasonlóképpen elűzés vagy genocídium áldozatai lettek (például a szerbek és a moszlimok a horvát-usztasa államban a második világháború alatt vagy azon területek népessége, amelyek állami hovatartozása a második világháború folyamán vagy után megváltozott, gondoljunk Észak-Erdélyre és Dél-Dobruzsára).

Figyelembe vettük még az 1912-ig, továbbá az 1970-től napjainkig tartó időszak államalakulásait; s így - természetesen fenntartásokkal és 1-10 százalékos hibaarányal - 12 milliós eredményre jutottunk. Ezt a számot az össznépesség alapján számítottuk ki. A négy nevezett ország (Jugoszlávia, Görögország, Bulgária és Románia, Nyugat- és Közép-Európában összehasonlítva kezdettől relatíve gyéren lakott volt. Az 1940-es évek körül összesen kevesebb mint 50 millió embert számláltak. Ezért nem tűnik a „vándorlási mérleg” olyan sokkoló nagyságúnak. Ez az oka annak, hogy a mindenkor államok össznépessége helyett a vándorlásoktól leginkább érintett régiók lakosságszámát választjuk. Az etnikai összetétel az egyes régiókban a migrációs mozgások közben és eredményeképpen teljesen átalakult (gondoljunk Macedónia görög részére).¹⁶

Összességében a jelentősebb népmozgásoknak négy nagy hulláma figyelhető meg.¹⁷ Az első nagy hullám a 19. század folyamán, a nemzetállamok kialakulása után alakult ki és különösen az egykori vallásilag, politikailag és gazdaságilag uralkodó csoportok tagjait érintette (mindenekelőtt a moszlim-törököket), és azokat a nem török nemzetiségű¹⁸ balkáni

népeket is, amelyek még a fiatal nemzetállamokon kívül éltek.¹⁹ Csupán az 1875-78-as balkáni válság folyamán 2 millió embert, köztük egy millió moszlimot kényszerítettek menekülésre.²⁰ Az elvándorlás és az etnikai átrétegződés folyamata a fiatal nemzetállamok területének megnövekedésekor minden egyes alkalommal megismétlődött.²¹ A második nagy hullám az 1912-13. évi balkáni válsággal vette kezdetét, és eltartott a húszas évek második feléig.²² Ebben a periódusban szisztematikus „etnikai tisztogatást” hajtottak végre Macedóniában és Thrákiában a két balkáni válság során,²³ továbbá megszülettek az első nemzetközileg szankcionált egyezmények az úgynevezett népességcseréről - ezek a szabályok modellként szolgáltak a későbbi áttelepítésekhez és elűzésekhöz. Úgynevezett népességcseréről beszélek, mert a mennyiségileg legjelentősebb szerződés, a Görögország és Törökország között 1923-ban megkötött lausanne-i egyezmény a már lezajlott menekülési és elűzési mozgalmakat csupán utólag szankcionálta.²⁴ Szabályozott áttelepítésről szó sem lehetett.

A vitatott *régiók* etnikailag kevert helyzetének²⁵ kisebbségcsere révén való megoldására vonatkozó terv már tíz évvel a lausanne-i egyezmény előtt felmerült, mégpedig az Oszmán Birodalom és Bulgária között 1913. szeptember 29-én megkötött békeszerződés jegyzőkönyvében.²⁶ Ez volt az első olyan államok közötti szerződés a modern történelemben, amely a kisebbségek áthelyezését (jóllehet formálisan önkéntes alapon) tervbe vette. Ezzel szemben az 1923. évi görög-török szerződés már kötelező jellegű volt. Hogyha az érintettek nem menekültek már el és nem pusztultak el menekülés közben, kényszerűen áttelepítették őket, azaz elűzték szülőföldjükről: „Egy minden ízében rossz és kegyetlen megoldás, amelyért a világ súlyos árat fizet majd az elkövetkezendő 100 évben.” - állapította meg Lord Curzon belügyminiszter.²⁷ Összességében a két menekülési és elűzési hullám áldozatainak száma 3 millióra becsülhető.²⁸

A harmadik migrációs hullám a második világháború kezdetétől a negyvenes évek végéig terjedő időszakra tehető. Ezt a nemzetiszocialisták áttelepítési és elűzési akciói, a Független Horvát Államban zajló etnikai tisztogatások, a zsidók üldözése és megsemmisítése, továbbá a Délkelet-Európában otthonra lelt németek nagy részének áttelepítése vagy elűzése határozták meg. Az érintettek száma elérhette a 2,5 milliót.²⁹ Az eddigi legutolsó migrációs hullám a nyolcvanas évek második felében kezdődött meg Bulgáriában, és jelenleg is tart (az egykori Jugoszláviában). Megjelenési formáit menekülés, elűzés, etnocídium - valamennyien figyelemmel kísérhetjük a televízió képernyőjén keresztül. A mérlegkészítés még korai lenne (feltételezhetően az áldozatok száma hasonló dimenziókat fog mutatni, mint a harmadik migrációs hullám során).

A nagy migrációs hullámok közötti időszakban minden látványos külsőség nélkül, többé-kevésbé folyamatosan és hétköznapi módon zajlott le a törökök, a németek, a zsidók stb. emigrációja délkelet-európai hazájukból a mindenkori anyaországba. Ezek a kivándorlások időnként erősebb hullámokká növekedtek (mint ahogy például Bulgáriában az ötvenes évek kezdetén vagy Romániában a Ceaușescu-rendszer vége előtt és után).

A balkáni államokban a nemzeti homogenizálódás folyamata tehát az utolsó száz esztendőben óriási mértékben előrehaladt. Annak, hogy ez a folyamat nem egészen olyan egyenesvonalúan zajlott le, mint ahogy azt a nacionalisták kívánták, részben az az oka, hogy az egyes kisebbségek természetes növekedési üteme összehasonlítva az adott állam népeinek fejlődésével, gyorsabb volt, illetve, hogy az etnikai differenciálódás folyamata még nem minden esetben ért véget.

Ez az etnikai sokféleség és a nemzeti imperatívusz közötti ellentmondás az államok felaprózódása és a kényszerű nemzeti homogenizáció mellett még egy harmadik reakciót is kiváltott, mégpedig a kisebbségvédelmet.³⁰ Ennek kezdetei a 19. századra nyúlnak vissza. De 1918 után a kisebbségvédelem a párizsi békeszerződések és a Népszövetség formájában

elnyerte első - nagyon fogyatékos - jogi alapját. Bár a kisebbségvédelmi rendszer a húszas években egy ideig sikeresnek bizonyult, végül mégis (sokféle okból) teljesen kudarcot vallott.

Az ENSZ megalakulásával a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere megszűnt, és az emberi és alapvető szabadságjogok kerültek előtérbe. Ez a döntés meglehetősen naív és balga lépés volt, s kétségtelenül visszalépést jelentett. 1950 áprilisában hozta nyilvánosságra az ENSZ főtitkára véleményét a népszövetségi éra kisebbségvédelmi jogrendjéről. „Ebben olyan figyelemre méltó végkövetkeztetések fogalmazódtak meg, amelyek szerint az addigi kisebbségvédelmi szerződések (Kelet- Közép- és Délkelet-Európában) azért váltak elavulttá, mert az általuk védett kisebbségek már nem léteznek. A kézenfekvő kérdésre, hogy ezek a kisebbségek miért tűntek el, vagyis az etnocídium, a kiűzetés, továbbá a teljes jogfosztás és denacionalizálás után szülőföldjükön maradtakkal ez a tanulmány nem foglalkozott.”³¹ Ez az állásfoglalás rendkívül távol állt a realitástól, hiszen az ENSZ tagállamainak csupán 9 százaléka nemzetileg homogén, az összes többi államban nyelvi, vallási és más kisebbségek élnek. Világszerte jelenleg körülbelül 3600 nemzeti és más kisebbségi csoport ismert, amivel kevesebb mint 200 állam áll szemben.³²

Bár a hatékony kisebbségvédelem hiányát az utóbbi évtizedek folyamán sokféle oldalról bírálták, ennek a visszas helyzetnek a megváltoztatására alig történtek intézkedések. A háború utáni korszak egyetlen egyetemes érvényű és egyúttal első kisebbségvédelmi határozata az 1966-ban kiadott polgári és politikai jogokról szóló nemzetközi egyezmény 27. cikkelye. Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, meg kell állapítani, hogy ez a cikkely is teljesen elégtelen volt.³³ Nem jelentett hatékony garanciát a kisebbségek megmaradására és kibontakozására. Ennek következtében fennmaradtak a további etnonacionális népmozgások előfeltételei.

Egyenlőre a regionális szerződésekre vagy az egyes államok belátására bízták azt, amit az ENSZ alapításánál elmulasztottak. Azok az államok, amelyek megközelítően homogének (azaz népességük 90 százaléka azonos nemzethez tartozik) vagy amelyek a más országokban élő honfitársaikra kénytelenek tekintettel lenni, a kisebbségekkel szembeni rendszabályaikban toleránsabbnak mutatkoznak (például a mai Magyarország vagy Szlovákia), mint azok az államok, amelyek kisebbségeik által folyamatosan fenyegetve érzik magukat. A fenyegetéstől való félelem persze tetszés szerint kialakítható. Görögország már az 1920-as évek közepétől megközelítően homogén, de a fennmaradt kisebbségeket nemlétezőként kezeli.

Délkelet-Európa története az utolsó száz esztendő folyamán feltehetően másképp alakult volna, ha - erősen leegyszerűsített megfogalmazásban nem a német nemzetfelfogást a franciával, hanem - fordítva - a franciát a némettel kombinálták volna. Konkrétan ez azt jelentette volna: a nemzetet nem mint vérségi kapcsolatot, hanem mint „rokonlelkűséget” fogja fel, és az állam nem centralisztikusan, hanem szövetségi államként szerveződik, még pedig úgy, hogy a történetileg kialakuló régiók okiratban rögzített beleszólási jogot kapnak. A valóságban épp az ellenkezője történt. Mind a szocializmus előtti, mind pedig a szocializmus utáni alkotmányok merev centralizmusukkal emelkednek ki (példa erre Románia és Bulgária alkotmánya). Az eredetnacionalizmus napjainkban ismét konjunktúráját éli. Úgy tűnik, a 20. század úgy ér véget, ahogy kezdődött: az államok szétesése és az etnonacionális migráció emberek millióit fosztja meg gyökereiktől, kedveznek a nemzeti terrornak; és a társadalmi energiákat terméketlen mederbe vezetik. Valójában ez lehet a „történelem vége”, - persze más értelemben, mint azt Francis Fukuyama megjövendölte.

Jegyzetek

1 A gyakorlatban az etnonacionális emigrációs motívumok szétválaszthatatlanul keverednek a szocioökonómiai és vallási indíttatású népességmozgással. Különösen a fiatal balkáni államokból való elvándorlás volt sok

- esetben vallásfüggő, vö.: Kornumpf, H. J. (szerk.): Die Muslime in Bosnien und in den Christlichen Nachfolgestaaten des Osmanischen Reiches. In: *Saeculum* 35. 1984. A következőkben „etnonacionális vándorlások”-on értünk minden olyan migrációt, amely direkt vagy indirekt következménye volt a nemzeté válásnak és a nemzetállami határok megváltozásának.
- 2 Vö.: Sundhaussen, H. (szerk.): Ethnonationalismus in Aktion: Bemerkungen zum Ende Jugoslawiens. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 1994. 20.; 402.
- 3 Wilkinson, H. R.: *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool 1951.
- 4 Walzer, M.: States and Minorities. In: Fried, C. (szerk.): *Minorities: Community and Identity*. Berlin 1983. 224. Heckmann, H.: *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen*. Stuttgart 1992. 44.
- 5 Uo. 45.
- 6 Vö.: Lemberg, H.: „Ethnische Säuberung”: Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 1992. XI. 6. 27-38.
- 7 Cvijić, J.: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd 1966. 128.
- 8 Limanoski, N.: *Islamizacijata i etničkite promeni vo Makedonija*. Skopje 1993.
- 9 Čubrilović, V.: Politički uzroci seoba na Balkanu od 1860-1880 god. In: *Glasnik Geografskog društva* 1930. 16.; 26.
- 10 Gondoljunk a pomákok balkán-háború vagy a szerbek második világháború alatti kényszerkeresztelésére a „horvát állam”-ban. Elsősorban vö.: A Balkán-háború okait és lefolyását kutató nemzetközi bizottság jelentése. Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Békéért. Aylesbury Bucks 1914. 77. (a további idézetekben Carnegie-riport): „Meg kell még említeni a bolgároknak azt a gyakorlatát,... hogy erőszakkal térítik vissza a pomákokat a kereszténységre. ...Ez az aberráció, amely éles ellentétben áll azzal a türelemmel, amellyel a Bolgár Királyság a határain belül élő muzulmánokkal szemben általában viseltetett, a háború egyik legkevésbé megbocsátható brutalitásai közé tartozik. A Szent Szinódus álláspontja szerint, mivel a pomákokat erőszakkal térítették át az iszlámra, igazságosan lehet erőszakot alkalmazni a folyamat visszafordítására.”
- Vö.: A szerbek katolikus kényszerkereszteléséről a horvát-uszta államában: Simić, S.: *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*. Beograd 1990.
- 11 Jackson, M.: Changes in ethnic populations of Southeastern Europe: Holocaust, migration and assimilation 1940-1970. In: von Schönfeld, R. (szerk.): *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München 1987. 73-104. Ebben a tanulmányban a szerző az 1912-1940 közötti évekre vonatkozó adatokat pótolta. Nem, vagy csak részlegesen hagyatkozott Jackson vizsgálataira.
- 12 Jackson: *i. m.* 74-77.
- 13 „Movements in or out of a territory even if that might have been by death”; Jackson: *i. m.* 103.
- 14 Az adatok Jackson munkájából származnak, amelyek az egyes országokra vonatkozóan a következők: Bulgária 1,186 millió, Görögország 2,233 millió, Románia 2,130 millió és Jugoszlávia 1,828 millió. Jackson: *i. m.* 9. tábl. 104.
- 15 Uo.
- 16 Pentzopoulos, D.: *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*. Paris, The Hague 1962. 125.
- 17 Ezek a fő migrációs hullámok számos kisebb részre oszthatók. Csupán a macedón régióban 1912-1925 között 17 hullámot lehet megkülönböztetni. Djordjević, D.: Migrations during the 1912-1913 Balkan Wars and World War One. In: *Migrations in Balkan History*. Belgrad 1989. 116.
- 18 A 19. század utolsó három évtizedében körülbelül 1 millió moszlim hagyta el a balkáni országokat, különösen Bulgáriát, Bosznia-Hercegovinát és Görögországot. Djordjević: *i. m.* 115. S. J. Shaw szerint azon moszlim menekültek száma, akik 1876-1893 között az Oszmán Birodalomba érkeztek szintén 1 millió körül volt. Grothusen, K.-D. (szerk.): *Südosteuropa-Handbuch, IV Türkei*, Göttingen 1985. 53.
- 19 Mindenekelőtt a gyéren betelepült szerb hercegség volt az 1815-ös második szerb felkelés vége óta permanens bevándorlási terület. Vö. Sundhaussen, H.: *Historische Statistik Serbiens 1834-1914*. München, 1989. 136. (európai összehasonlító adatokat is közöl).
- 20 Ptotić, M. St.: Migrations resulting from peasant upheavals in Serbia during the 19th century. In: *Migrations in Balkan History*. 94.
- 21 Höpken, W.: Türkische Minderheiten in Südosteuropa. Aspekte ihrer politischen und sozialen Entwicklung in Bulgarien und Jugoslawien. In: Majer, H. G. (szerk.): *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*. München 1989. 228.
- 22 Psomiades, H. J.: *The Eastern Question: The last phase. A study in Greek-Turkish diplomacy*. Thessaloniki 1968. 551. A munka kronologikus-quantitatív összeállítást közöl az 1912-1924 közötti macedóniai, nyugat- és kelet-thrákiai migrációról.
- 23 Vö. Kennan, G. F.: The Balkan Crisis: 1913 and 1983. In: *The New York Review*, 1993. VII. 15. 3-7. A szerző összehasonlíja az 1913-as és az 1993-as egykori jugoszláviai helyzetet és hivatkozik a Carnegie-jelentésre:

- „A fegyveres összeütközés célja, folytatódik a jelentés, „az idegen lakosság teljes kiirtása volt”. A falvakat nemcsak elfoglalták, nagyrészen megsemmisítették. A lakókat, ahol még nem menekültek el, elűzték, házaikat felgyújtották. Jaj volt annak a katonakorú férfinak, „ellenséges” nemzetiségű nőnek, akit élve találtak a meghódított faluban. Általános volt a gyakran gyilkolással párosuló nemi erőszak. A teljesen kifosztott otthonalan áldozatok ezrei kényszerültek az országútra vagy a hegyi ösvényekre, és kétségbeesve kerestek olyan helyet, ahol álomra hajthatják a fejüket. Menekültek hosszú, szármalmas sorai voltak láthatók a félsziget sok útvonalán. (...) A hasonlósága ma történelemmel szembeállítható.” Uo. 5.
- 24 A részletéről vö.: Ladas, S.: *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*. New York 1932.
- 25 A sokat idézett „to unmix the populations” kifejezés Fridtjof Nansennek a Népszövetség Menekültügyi Bizottságában elmondott expozéjából származik, amelyet az 1923-as török-görög szerződés előkészítésekor mondott el. Ladas: *i. m.* 338.
- 26 *British Foreign State Papers*, Vol. CVII, London 1917. 714.
- 27 Ladas: *i. m.* 341.
- 28 Jackson szerint 1912-1920 és 1921-1939 között a „migráns”-ok száma összesen 4,4 millió. Jackson: *i. m.* 104. Djordjevic szerint a „migráns”-ok létszáma a Balkán-háború kezdetétől a lausanne-i szerződés megkötéséig terjedő időszakban elérte a 2,5 milliót. Djordjevic: *i. m.* 124. „Míg 275 ezer magyar költözött el Jugoszláviából és Romániából, Bulgáriába 251 ezer menekült érkezett a szomszédos országokból. Ez azonban Görögországot és Törökországot érintette a leginkább. Több mint 1,25 millió görög ment Görögországba, míg több mint fél millió muzulmán érkezett a Balkánról Törökországba. A menekültek számát gyarapították még örmények és fehér oroszok.” Djordjevic: *i. m.* 125.
- 29 Jackson az 1940-1947 közötti időszakra 2,1 millióra becsüli a „migráns”-okait. Ehhez járul még a Független Horvát Államban lezajlott genocidium szerb és moszlim áldozatai. Nem tartoznak ide a politikai csatározások és leszámolások áldozatai. Jackson: *i. m.* 104.
- 30 Vö. Viehhaus, E.: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919. Eine Studie zur Geschichte des Nationalitätenproblems im 19. und 20. Jahrhundert*. Würzburg 1960.
- 31 Kimminich, O.: Der Schutz ethnischer Minderheiten in Westeuropa. In: Brunner, G. (szerk.): *Minderheitenschutz in Europa*. Heidelberg 1985. 23.
- 32 Vö. Simeunović, D.: Nationalstaaten als Ziel der Konfliktparteien auf dem Balkan. In: Wagenlehner, G. (szerk.): *Konflikte, Konfliktlösung und Friedenssicherung in Südosteuropa*. München 1994. 53.
- 33 Vö. Ermacora, F.: *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der Vereinten Nationen*. Wien-Stuttgart 1988. 57. Oxenknecht, R.: *Der Schutz ethnischer, religiöser und sprachlicher Minderheiten im Art. 27 des Internationalen Paktes über bürgerliche und politische Rechte 1966*. XII. 16. Frankfurt/M. 1988. 80.

Irodalom

- Schieder, Th. (szerk.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa*. München 1984. (Valamint a sorozat többi, a Romániában, Jugoszláviában és Magyarországon élő németek sorsával foglalkozó kötetei.)
- Mócsy, I.: Partition of Hungary and the Origins of the Refugee Problem, - In: *Essays on World War I: Total War and Peacemaking - A Case Study of Trianon*, ed. by Kiraly, B., Pastor, P., Sanders, I. New York 1982.
- Dedijer, V.- Miletić, A. (szerk.): *Genocid nad Muslimanima 1941-1945. Zbornik dokumenata i svjedočanja*. Sarajevo 1992.
- Kočović, B.: *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*. Sarajevo 1990.
- Fatu, M.-Muşat, M. (szerk.): *Der Horthystisch - faschistische Terror im Nordwesten Rumäniens, September 1940 - Oktober 1940*. Bukarest 1986.
- Höpken, W.: *Die Emigration von Türken aus Bulgarien. Historisches und Gegenwärtiges*. In: *Südosteuropa Zeitschrift für Gegenwartforschung* 1989. 38.
- Mihok, B.: Die rumänische Nationalitätenpolitik seit 1945. In: *Südosteuropa Zeitschrift für Gegenwartforschung* 1990. 39.
- Gabanyi, A. U.: Bleiben, gehen, Wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien. In: *Südosteuropa Zeitschrift für Gegenwartforschung* 1991. 40.
- Zülch, T.: „*Ethnische Säuberung*” - *Völkermord für „Grosserbien*” . *Eine Dokumentation der Gesellschaft für bedrohte Völker*. Frankfurt/M. 1993.

THE MIGRATION DEFICIT OF THE SOUTH-EASTERN EUROPEAN MINORITIES IN THE 20TH CENTURY

The conflicts of the opposing national communities of the South Eastern region, marked by different criteria ended in migratory movements in several cases in the 20th century. The combination of the German and French concepts on nation generated an aspiration among the majority nations having sovereignty in the region discussed in the paper to strive to create nationally homogenous societies within their borders. On the basis of M. Jackson's calculations the number of minority people expelled, moved or escaped from Yugoslavian, Romanian, Bulgarian and Greek territories is estimated as high as 7,4 million by the Author and an other million is to be added to this figure: they are also missing from the statistics (assimilated or escaped as the others). When examining the enormous migration deficit of the minority groups the Author calls the attention upon the shortcomings of the international protection of minorities; owing to them the practice of „ethnic cleansing” is not unknown in this region even today.